

Univerzita Karlova v Praze
Matematicko-fyzikální fakulta

**Vizualizace molekul
popsaných v ženevském názvosloví**

Jan Procházka

Součástí této práce je i CD, jehož obsah je možné stáhnout na adrese:
<http://hippies.matfyz.info/projekty/chenom>

SVOČ, 2008

Obsah

1	Úvod	4
2	Problematika organické chemie	6
2.1	Názvosloví	6
2.2	Grafická reprezentace molekul[5]	7
3	Dekompozice	12
4	Technická realizace – jádro	14
4.1	Scanner	14
4.2	Parser	15
4.3	Semantika	17
4.4	Model	18
4.5	Grafika	20
5	Technická realizace – rozhraní	23
5.1	run-console	23
5.2	HTTP server	23
6	Problémy implementace	25
6.1	Přidávání triviálních názvů	25
6.2	Třída jazyka organické chemie	25
6.3	Názvy činící komplikace	26
6.4	Konstituce, konfigurace, konformace	27
7	Uživatelská dokumentace	28
7.1	Instalace	28
7.1.1	Windows	28
7.1.2	Linux	29
7.2	Obsluha přes WWW rozhraní	29
7.3	Obsluha z příkazové řádky	29
7.4	Manipulace s modelem	30

7.5	Konfigurace	30
7.5.1	Databáze názvů	30
7.5.2	Skripty	31
7.5.3	WWW rozhraní	31
7.5.4	Vzhled modelu	32
8	Závěr	35
8.1	Možnosti rozšiřování	35
8.2	Alternativní implementace	36
8.3	Porovnání s existujícím SW	36
	Použitá literatura	37
A	Sémantika - jazyk	38
A.1	Konstanty	38
A.2	Parametry – reference	38
A.3	Instrukce	39
A.3.1	Konvence:	39
A.3.2	INT – číslo	40
A.3.3	STR – řetězec	40
A.3.4	MOL – skelet	41
B	index.htm	44
C	Skripty	45
C.1	START.bat	45
C.2	START.sh	45
C.3	run.bat	45
C.4	run.sh	46
C.5	run-console.bat	47
C.6	run-console.sh	48
D	Databázové soubory	49
D.1	settings.ini	49
D.2	konstanty.txt	49
D.3	terminaly.gra	50
D.4	gramatika.gra	52
D.5	prvky.gra	53
D.6	sablona.wrl	53

Kapitola 1

Úvod

Chemie je dnes jedním z nejrychleji se rozvíjejících a nejvíce využívaných vědních oborů. Uplatnění nachází takřka všude, například v potravinářství (potravinářská chemie), v každé výrobní hale (chemie materiálů), při výrobě léčiv (farmakologická chemie), umělých cév, hnojiv, polovodičů nebo výbušnin.

Chemie se dělí na anorganickou a organickou. Původně toto rozdělení bylo velmi intuitivní, protože vzájemná přeměna mezi sloučeninami organickými (ze živé přírody) a anorganickými (z neživé) byla neznámá, ale od roku 1828 jsou tyto přeměny známy a hranice tedy musí vést jinudy. V současnosti je definována organická chemie jako *chemie sloučenin uhlíku*.

Velmi dlouhou dobu byla takřka veškerá pozornost soustředěna na chemii anorganickou. Poté, co nové znalosti vědecké činnosti v organické chemii začaly nacházet své uplatnění v komerční průmyslové praxi, zájem se přesunul k organické chemii. Dnes pozorujeme přesně opačný trend – neuvěřitelný rozvoj tohoto odvětví a jeho uplatňování v oborech, kde by to dříve nikdo nečekal (například izolační materiály ve stavitelství).

S tím souvisí potřeba rychlejší, ale zároveň přesné komunikace. Pojmenovat 13 milionů známých sloučenin tak, aby podle jména byla snadno rozpoznatelná vnitřní struktura a zároveň si při tom nechat prostor pro jména nově vznikajících sloučenin, není zrovna snadné. Pro tyto účely existuje systematické názvosloví. Vedle systematických názvů existují ještě názvy tradiční, semisystematické nebo triviální, které by sice bylo možné nahradit, ale za cenu ztráty srozumitelnosti (benzen by se označoval jako cyklohexa-1,3,5-trien).

Jako systematické názvosloví se označuje pojmenování sloučenin podle pravidel vytvořených a publikovaných IUPAC (Mezinárodní unie pro čistou a aplikovanou chemii). Český překlad této tzv. „Modré knihy“ (z anglického originálu) tato pravidla zároveň přizpůsobuje potřebám českého jazyka.

Poslední aktualizace systematického názvosloví proběhla v roce 1993 (česky 2000)[1, 2]. Vedena byla snahou více zesystematizovat současné názvosloví, odstranit potenciální místa nedorozumění a hlavně silící potřebou nejen jednoznačnosti, ale také jedinečnosti názvů. Současný stav, kdy pro většinu sloučenin existuje více variant pojmenování, dělá velké problémy například při sestavování rejstříků (vznik křížových odkazů a vícenásobných hesel)[3].

Český překlad pak využil příležitosti „nutné“ aktualizace a začlenil navíc do nových pravidel změny zápisu tam, kde šlo o neopodstatněnou odchylku od anglické předlohy. Negativními důsledky jsou neznalost a nedodržování – zvláště když se jedná pouze o kodex a nikoliv o normu. Jen málo lidí dnes ovládá správné české organické názvosloví a s chybami je možné se setkat nejen u laické veřejnosti či publicistů, ale dokonce i u lidí přednášejících chemii na vysokých školách nebo na příbalových letácích léků.

Motivací pro vznik této práce byla výše zmíněná problematika. Cílem bylo vytvořit prostředí, ve kterém by si mohl uživatel zobrazit prostorový model organické sloučeniny podle jejího českého názvu. Přičemž práce neměla ambice poskytnout realistický model ani pokrýt celé organické názvosloví (protože obě tyto problematiky jsou značně rozsáhlé), ale byla vedena tak, aby mohla být do takového rozsahu dodatečně rozšířena.

Kapitola 2

Problematika organické chemie

2.1 Názvosloví

Organická chemie pracuje oproti anorganické s mnohem větším množstvím sloučenin. Ty mohou navíc tvořit výrazně složitější struktury. Z toho vyplývá, že i názvosloví je komplikovanější.

Názvosloví anorganické chemie je (speciálně v češtině) výrazně stručnější. Existuje jen několik málo druhů sloučenin (kyseliny, zásady, soli, ...), navíc tyto sloučeniny z pravidla obsahují jen malý počet atomů, takže není nutné blíže popisovat vnitřní strukturu (je totiž i tak jednoznačná). O tuto přehlednost se zasloužil Dr. Emil Votoček, který využil toho, že je čeština flexní typ syntetického jazyka a užil koncovek k zanesení informace o valencích atomů do názvu.

Názvy v organické chemii se dělí na triviální, semisystematické/semitriviální a systematické. Triviální název je název, jehož žádná část nepochází ze systematického názvosloví (např. močovina). Semisystematický název je název, v němž alespoň jedna část je vytvořena v systematickém smyslu (např. glycerol [ol], butan [an]). Systematický název na rozdíl od triviálního vyjadřuje systematické zařazení popisovaného jevu, v tomto případě se řídí chemickou strukturou látky. S pojmem struktura souvisí další pojmy, a to konstituce (vzájemné spojení atomů vazbami a typy vazeb), konfigurace (uspořádání atomů v prostoru, které není možné měnit volnou rotací kolem jednoduché vazby) a konformace (uspořádání atomů v prostoru, které je možné měnit volnou rotací kolem jednoduché vazby), jimž je pojem struktura nadřazen[4].

Systematické názvy se tvoří pomocí několika názvoslovných operací. Všechny pracují na stejném principu: pomocí předpony (popř. přípony, výji-

mečně vsuvky) aplikované na původní název, vzniká název sloučeniny po modifikaci příslušnou operací.

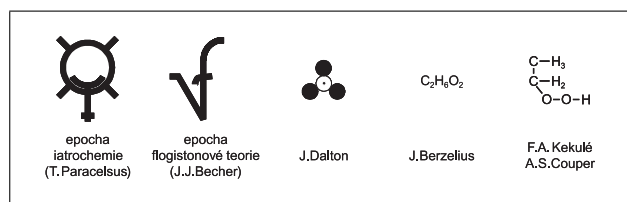
Názvoslovné operace se dělí na

- substituční – nahrazení jednoho nebo více atomů vodíku jiným atomem nebo skupinou atomů (upřednostňovaná operace)
(např. CH_4 [methan] $\Rightarrow$ CH_3Cl [chlormethan]),
- záměnné – výměna jedné skupiny atomů nebo jednoho atomu jiného než vodíku za jinou skupinu atomů, resp. za jiný atom.
(např. $\text{CH}_3 - \text{CH}_3$ [ethan] $\Rightarrow$ $\text{SiH}_3 - \text{CH}_3$ [silaethan]),
- aditivní – formální skládání názvu z částí beze ztráty atomů nebo skupin z kterékoli části
(např. [naftalen] + 4H $\Rightarrow$ [1, 2, 3, 4-tetrahydronaftalen]),
- konjunktivní – formální spojení názvů jednotlivých složek; odtržení stejného počtu atomů vodíku z každé složky v každém místě spojení
(např. [benzen] + 2COOH [mravenčí kyselina] $\Rightarrow$ [benzen-1,4-dimravenčí kyselina]),
- subtraktivní – odstranění atomu(ů), iontu nebo skupiny, jež jsou implicitně zahrnuty v názvu výchozí sloučeniny
(např. CH_4 [methan] $\Rightarrow$ CH_3- [methyl]) a
- násobící – svazy obsahující dvoj- nebo vícevazné substituenty
(např. $\text{N}(\text{CHCl} - \text{COOH})_3$ [2, 2', 2''-trichlornitrilotrioctová kyselina]).

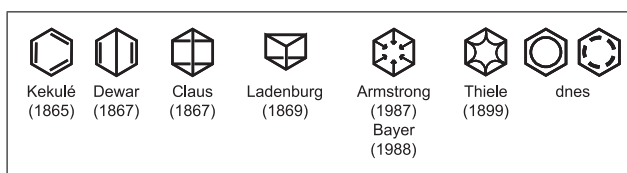
2.2 Grafická reprezentace molekul[5]

Při snaze interpretovat chemický název vzniká otázka, co má být výsledkem. Existuje několik v praxi používaných možností. Obecně je možné rozdělit je na rovinné chemické vzorce (obvyklé v literatuře) a prostorové modely. Navíc existuje ještě jakýsi mezistupeň – chemické vzorce, které pomocí projekce znázorňují model.

Chemické vzorce jsou dvourozměrné znakové modely sloučenin. Umožňují vyjádřit kvalitativní složení, jak jsou jednotlivé atomy v molekule vzájemně vázány a jaké je jejich prostorové uspořádání. Strukturu lze však zachytit i pomocí jiných symbolů, jako například topologickou maticí orientovaného grafu nebo orbitálního diagramu.

Obrázek 2.1: Vývoj symboliky sloučenin (jako příklad je uveden ethanol) [6]

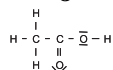
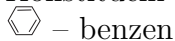

Obrázek 2.2: Návrhy vzorce pro molekulu benzenu.

Obecně lze vzorce rozdělit podle míry charakterizace složení a struktury na

- stechiometrické (empirické) vzorce – vyjadřují pouze poměr, v jakém jsou atomy jednotlivých prvků v molekule zastoupeny (1 se neuvádí)
 CH_2O – methanal, ethanová kyselina, glukosa, ...
- molekulové (sumární, souhrnné) vzorce – oproti stechiometrickým vzorcům nezachycují pouze poměry, ale skutečné počty atomů
 $\text{C}_6\text{H}_4\text{ClNO}_2$ – 2-chlornitrobenzen, 3-chlornitrobenzen, ...
- funkční (racionální) vzorce – vyjadřují jednotlivé charakteristické (dříve funkční) skupiny
 $(\text{CH}_3)_2\text{CO}$ – propan-2-on
- strukturní vzorce – popisují strukturu, tj. vzájemné vazby a jejich uspořádání; podle toho, zda popisují konstituci, konfiguraci nebo i konformaci se rozlišují

– Konstituční vzorce

– kyselina octová (elektronový vzorec)

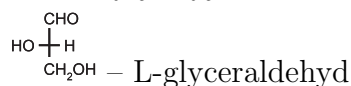

– Konfigurační vzorce

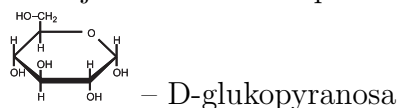
- * **Bočná projekce** – směr dopředu je vyjádřen klínem, směr dozadu přerušovanou čarou

- * **Fischerova projekce** – vazba směřující pod (nad) rovinu nákresny je vyjádřena vertikálou (horizontálou)

- * **Haworthova projekce** – síla vazby (ve smyslu šířky) znázorňuje vzdálenost od pozorovatele

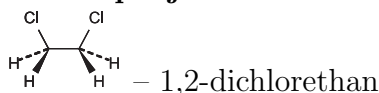

– Konformační vzorce

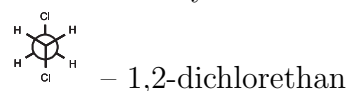
- * **Perspektivní projekce**

- * **Bočná projekce**

- * **Newmanova projekce** – projekce ve směru vazby spojující uhlíkové atomy

• Jiné formy vyjádření struktury

– Distanční matice

	C(1)	O(2)	O(3)	H(4)	H(5)
C(1)	0	120	134	110	186
O(2)		0	225	203	230
O(3)			0	202	97
H(4)				0	281
H(5)					0

– mravenčí kyselina

– Incidenční matice

	C(1)	O(2)	O(3)	H(4)	H(5)
C(1)	0	1	1	1	0
O(2)		0	0	0	0
O(3)			0	0	1
H(4)				0	0
H(5)					0

– mravenčí kyselina

- Grafy – vrcholy grafu jsou atomy a hrany jsou vazby mezi nimi, volné elektronové páry jsou vyjádřeny smyčkami

– mravenčí kyselina

Modely molekul je možné rozdělit na materiální a počítačové. Stejně jako u vzorců záleží při výběru typu modelu na účelu jeho použití.

Základními typy materiálních modelů jsou:

- kuličkové modely – atomy jsou reprezentovány kuličkami různé barvy (podle prvku), vazby pak znázorňují tyčky příslušné délky mezi nimi,

– ethan

- kalotové modely – vznikají spojováním čepiček (fr. *calotte*), poloměry odpovídají van der Waalsovým efektivním poloměrům,

– ethan

- trubičkové modely – jedná se o soustavu trubiček nesoucích význam vazby, kde oblasti příslušící jednotlivým atomům jsou vyznačeny zbarvením,

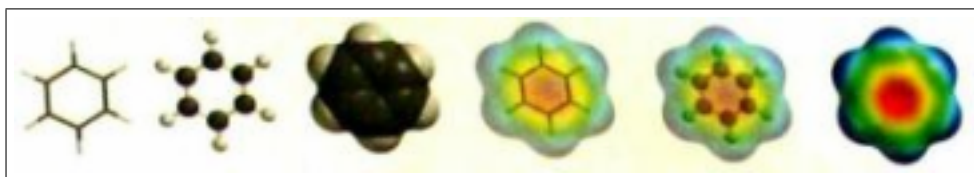

–butan

- Dreidingovy modely – atomy jsou představovány kroužky popř. kuličkami s výstupky, vazby pak trubičkami na ně nasazenými.

Počítačové modely se buď snaží napodobit modely materiální (pak se tedy opět jedná o modely kuličkové, kalotové, ...) nebo se snaží zobrazení kombinovat (např. poloprůhledný kalotový model, uvnitř kterého je zobrazen model trubičkový). Někdy jde ještě dál za „možnosti“ materiálního modelu (např. zobrazení mapy elektrostatického potenciálu, hustoty elektronů na vazbách, atd.). I tyto modely je možné dále kombinovat mezi sebou.

Obrázek 2.3: Přehled některých druhů počítačových modelů benzenu.

Ať už je k zachycení struktury molekuly použita jakákoliv metoda, je vždy problém u sloučenin se sdílenými elektrony. Jedná se totiž v podstatě o jednu vazbu mezi více než dvěma atomy. Pro benzenová jádra existuje u konstitučních vzorců speciální symbol – kroužek (viz Obrázek 2.2), ale například ozon již žádnou takovou značku nemá. Z nouze se pak v takových případech používá některý z tzv. „rezonančních hybridů“, což je ovšem trochu zavádějící (výsledná molekula je totiž kombinací všech těchto hybridů). Tento problém vychází z nedostatků Lewisovy teorie lokalizovaných vazeb, která je základem všech výše zmíněných chemických značení. Představou rezonance lze odstranit jen některé z problémů Lewisovy teorie, pro další lze použít představu hypervalence nebo elektronového deficitu, přesto však u některých molekul nastávají potíže [10].

Kapitola 3

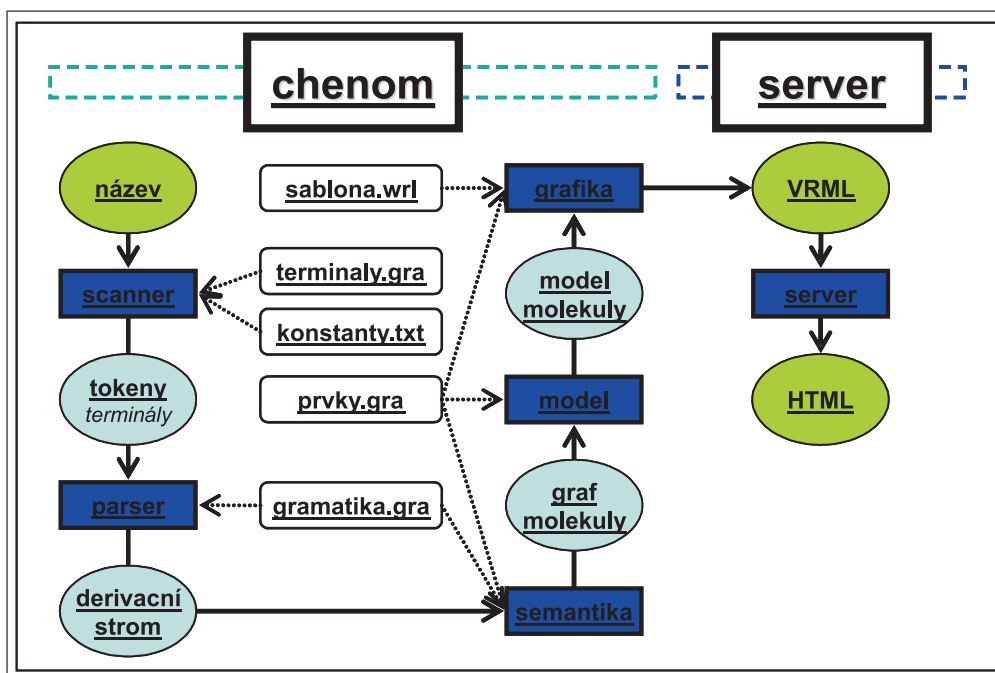
Dekompozice

Protože je program rozsáhlý a jeden z vytyčených cílů byla modularita, byl rozčleněn na několik relativně (až na datové struktury a nutný interface) nezávislých částí. Svou koncepcí se program blíží překladači.

Vstup je nejprve zpracován modulem **Scanner** (lexikální analýza), který ho rozdělí na tokeny a vrací jejich číselné kódy definované v souboru „terminaly.gra”. Navíc řeší základní kontextové problémy (vypouštění a vkládání samohlásek), k čemuž využívá soubor „konstanty.txt”. Tokeny vstupují jako terminály do dalšího modulu zvaného **Parser** (syntaktická analýza). Zde je z nich vystavěn derivační strom dle gramatiky v souboru „gramatika.gra”. V tomto souboru navíc následuje za každým pravidlem sekvence instrukcí, které se v případě použití pravidla aplikují v příslušném uzlu. To zajistí modul **Semantika** (sémantická analýza). Výstupem tohoto modulu je již graf molekuly. Ten je třeba umístit do prostoru, aby vznikl model, což zajišťuje modul **Model**, který pomocí volání modulu **Grafika** zajistí i výstup ve formátu VRML [7] s parametry definovanými v souborech „prvky.gra” (zde jsou veškeré potřebné parametry jednotlivých prvků – náboj, váha, přípustné elektronové konfigurace, poloměr a barva) a „sablonu.wrl” (zde je uložena celá hlavička výsledného dokumentu, to znamená Viewpoints, uzly PROTO pro atomy a vazby, zvolené kódování, atd.).

Jména všech použitých souborů jsou definována v souboru „settings.ini”, který program dostane jako parametr.

Pro větší uživatelské pohodlí byla implementována dvě rozhraní. Konzolový skript „run-console.bat” (popř. „run-console.sh”) přijímá název molekuly jako parametr a vytvořený VRML model zobrazí v aplikaci asociované s příponou „wrl”. Druhý interface pak tvoří jednoduchý HTTP server, který přijímá dotazy na stránku s modelem molekuly, poté zavolá skript „run.bat” (popř. „run.sh”) s názvem v parametru. Pokud takový ještě nebyl vytvořen,

Obrázek 3.1: Schéma zapojení programových modulů a jejich komunikace

tak ho vytvoří (pomocí volání výše popsaného jádra) a vrátí stránku, která model obsahuje.

Z výše uvedeného je zřejmé, že program potřebuje pro svou plnohodnotnou práci buď plugin pro zobrazování VRML do nějakého internetového prohlížeče (v případě užití druhého interface) nebo jakýkoliv jiný program schopný interpretace VRML souborů (v případě užití prvního – ale v podstatě i druhého – interface).

Kapitola 4

Technická realizace – jádro

Tato kapitola obsahuje podrobný rozbor implementace modulů, ze kterých se skládá jádro programu, a jejich vzájemné komunikace. Těmito moduly jsou *Scanner*, *Parser*, *Semantika*, *Model* a *Grafika*.

4.1 Scanner

Jak již bylo řečeno, tento modul má za úkol provést lexikální analýzu požadovaného názvu. To není vhodné učinit standardním způsobem, totiž postavením automatu, který je resetován po každém přijatém tokenu, protože toto předzpracování by bylo (vzhledem k počtu tokenů, které budou rozpoznány) příliš časově náročné.

Bylo tedy použito jednodušší řešení. Program postaví z tokenů načtených ze souboru „terminaly.gra” lexikální strom. Při zpracovávání názvu se v něm hledá vždy nejdelší cesta od kořene odpovídající dosud nepřečtenému tokenu. Při dosažení uzlu ve stromě, který již nemá přechod přes následující znak v názvu či při dosažení konce názvu se program vrátí zpět do posledního uzlu, který je označen jako výstupní. Z odpovídajícího místa v názvu pak pokračuje nové hledání. Pokud se stane, že je při návratu po větvi dosažen kořen, znamená to, že se zbývající část názvu nepodařilo určit. Program se vrátí do posledního určeného tokenu a pokračuje se v hledání (směrem ke kořenu). Pokud je dosažen kořen při hledání prvního tokenu, znamená to, že se programu nepodařilo název na tokeny rozložit a je vyvolána chybová hláška, v níž je uveden nejkratší sufix, kterému se nepodařilo porozumět.

Další zvláštností implementace tohoto modulu je, že nevyužívá sdružování tokenů. Buď by totiž muselo být jejich rozlišení v sémantické analýze implementováno pevně, nebo by to vyžadovalo rozšíření jazyka sémantické analýzy o jejich rozlišování a to kvůli ušetření jednoho (sdružovacího) neter-

minálu. Přesto je interface tohoto modulu pro sdružování připraven, protože používá soubor „konstanty.txt”, který přiřazuje intervalům tokenů jména.

Tento soubor je navíc využit k ošetření některých kontextových problémů. Prvním je vkládání a vypouštění samohlásek ve švu slova, tj. vypouštění koncového „a” nebo „o” v tokenu, popřípadě vkládání „o” mezi tokeny. Současná implementace vypadá tak, že koncové „a” je možné vypustit kdykoliv a „o” je možné vložit do švu, pokud se jedná o jméno prvku, charakteristickou skupinu, řeckou číslovku nekončící samohláskou, kořen triviálního názvu nebo celý triviální název. Druhý kontextový problém ošetřený v tomto modulu je existence samostatných hlásek jako tokenů (např. „a” v „4a,9a-but[2]enoanthracen” nebo v „dibenzo[a,j]anthracen”). Tyto tokeny nesmějí následovat po písmenu, protože to by umožňovalo vracet jako tokeny pouze jednotlivé hlásky (například „methan” by bylo rozděleno jako „metha|n” místo „meth|an”) a chyba by byla vždy vyvolána až v syntaktické analýze, namísto v lexikální.

Práce s tímto modulem probíhá pomocí několika funkcí. Nejprve je potřeba načíst intervaly tokenů z „konstanty.txt”, pro potřeby řešení výše popsaných kontextových záležitostí na úrovni lexikální analýzy. Toto načtení zajistí procedura `inicializace_intervalu`, která v parametru očekává otevřený soubor. Následuje načtení seznamu tokenů, přičemž se z nich postaví lexikální strom. Pro tyto potřeby slouží procedura `inicializace`. Poté se volá procedura `parse` se zpracovávaným názvem v parametru. Ta ho rozdělí na tokeny, ale pouze v bufferu. Tyto tokeny jsou pak vráceny postupně včetně svých flagů a pořadového čísla ve funkci `yylex`. Obsaženy jsou ještě dvě funkce, `hodnota` a `text`, které převádí číselný kód terminálu na jeho jméno a naopak. To je využito hlavně v modulu `Parser` k načtení gramatiky.

4.2 Parser

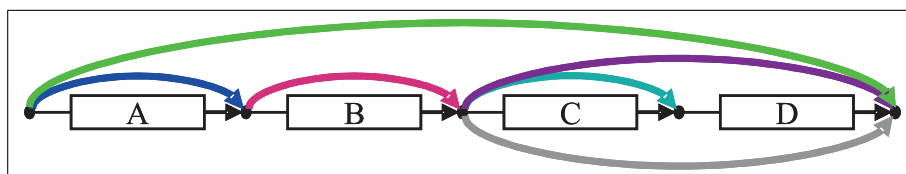
`Parser` je modul zajišťující syntaktickou analýzu názvu. Nejprve se provede inicializace a to tak, že se načte ze souboru „gramatika.gra” vše potřebné, tedy gramatická pravidla a jejich sémantický význam (sekvence příkazů). Při načítání se rovnou převádí hodnoty terminálů na kódy tokenů a stejně tak jména neterminálů. Těm je navíc potřeba ještě kódy přiřazovat, což se děje v pořadí, v jakém se vyskytují na vstupu. Sémantická pravidla se nijak nezpracovávají, ponechávají se ve své textové podobě. O jejich interpretaci se stará až v případě potřeby modul `Semantika`. Inicializace je zakončena testem, zda nejsou obsaženy neterminály, pro které neexistuje žádné odvozo-
vací pravidlo a případně se tento nedostatek ohlásí uživateli.

Práce při hlavním volání vypadá následovně. Program dokola volá `yylex` dokud dostává tokeny a přitom z nich tvoří graf typu cesta, kde tokeny tvoří orientované hrany. Následuje budování derivačního stromu nad tímto grafem. To probíhá tak, že se postupně prochází pravidla a u každého se zjišťuje, zda je možné ho aplikovat, tj. zda pravá strana pravidla odpovídá orientované cestě v dosavadním grafu. Pokud ano, přidá se hrana spojující začátek a konec této cesty, přičemž její hodnota odpovídá kódu neterminálu na levé straně pravidla. Takto se hledají hrany, dokud existuje možnost, že se nějaká přidá a zároveň se ještě nepodařilo aplikovat pravidlo, které by vytvořilo hranu počátečního neterminálu přes celou původní cestu.

Zároveň s tímto grafem se buduje derivační strom a to tak, že vrcholy jsou tvořeny hranami původního grafu a hrany v něm vedou z A do B, pokud byla hrana odpovídající B použita při vytváření hrany odpovídající A. Zároveň se odstraní všechny vrcholy (a do nich, případně z nich, vedoucí hrany), které nejsou součástí hlavního stromu.

a	:=	A		C		c	;
b	:=	B+b		B			;
c	:=	a+D					;
s	:=	a+b+c					;

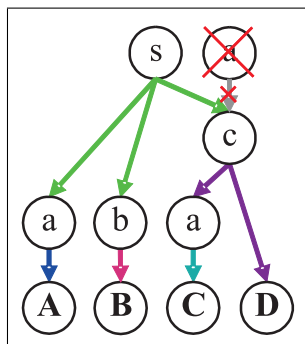
Obrázek 4.1: Příklad gramatiky

Obrázek 4.2: Vygenerovaný graf pro slovo ABCD

S ostatními moduly probíhá komunikace následovně. K inicializaci slouží procedura `inicializace`, která načte gramatiku ze souboru, který očekává otevřený ve svém parametru. Pro překlad kódu symbolu (terminálu nebo neterminálu) na jeho textovou reprezentaci slouží funkce `kod2str`. To je využito pouze při chybových výstupech. Komunikaci s okolím zajišťuje ještě funkce `yyparse`, která vrací ukazatel na typ `derivacni_strom:derivat`. Tato třída je velmi jednoduchá, obsahuje pouze seznam ukazatelů na potomky, iterátor na pravidlo gramatiky, které je daným uzlem reprezentováno a rozsah indexů tokenů, jež do daného podstromu spadají – tedy veškeré informace potřebné k dalšímu zpracování.

Obrázek 4.3: Výsledný derivační strom

4.3 Semantika

Tvorba modelu molekuly je započata vytvořením jejího grafu. To se děje v modulu **Semantika**. Ten nejprve zavolá funkci **yyparse**, která vrátí derivační strom zpracovávaného názvu, ten vyhodnotí a strom zruší. Výsledek vyhodnocení je poté vrácen k dalšímu zpracování.

Vyhodnocování probíhá tak, že se volá rekurzivně na podstromy a z navrácených dat se staví pole. V aktuálně zpracovávaném uzlu se pak vezme sekvence příkazů jemu příslušící (z gramatiky v modulu **Parser**) a ta se počne aplikovat na předem vytvořené pole. Jak postupují mezivýsledky stromem nahoru, nakonec se dostane výpočet i do kořene, který svůj výsledek vrátí jako výsledek celého vyhodnocování. Návrátová hodnota je struktura, která mimo jiné obsahuje položku typu **skelet**, ve které je uložena požadovaná molekula (tedy pouze její struktura, jména atomů, atd.).

Celkově se postupuje tak, že se molekula buduje bez vodíků a až když je vše ostatní hotovo, připojí se na „volné“ pozice vodíky. Pokud se stane, že pravidlo některého uzlu neobsahuje žádné příkazy, pak je na tuto situaci uživatel upozorněn. Jazyk sémantiky je velice jednoduchý, aby byla jeho interpretace co nejsnazší. Jeho podrobný popis je v Příloze A.

Pro správnou interpretaci je nutné znát některé základní charakteristiky použitých prvků. Ty jsou načteny ze souboru „prvky.gra“ při inicializaci (procedura **inicializace**, která očekává v parametru otevřený soubor). Analýza se pak spouští pomocí volání funkce **yysem**, která vrací graf molekuly typu **skelet**.

4.4 Model

Z grafu molekuly, který vrátí modul **Semantika** je potřeba vytvořit model. To znamená určit polohy jednotlivých atomů v prostoru, což zajišťuje tento modul. Zmíněnou úlohu je velmi obtížné přesně vyřešit a tak byl zvolen následující model.

V molekule dominují dvě síly. Atomy se v důsledku elektrického náboje odpuzují, ale jako protiváha je drží pohromadě vzájemné vazby. Stejně tak působí v použitém modelu dvě protichůdné síly. Každá dvojice atomů na sebe působí podle Coulombova zákona, přičemž jejich náboje jsou přímo úměrné protonovému číslu Z (což odpovídá realitě). Vazebné síly jsou pak modelovány jako guma napínaná mezi atomy. Využity jsou tedy následující dva vzorce. Prvním je Coulombův zákon:

$$F_e = \frac{1}{4\pi\varepsilon} \frac{Q_1 Q_2}{r^2}, \text{ kde}$$

- ε je permitivita vakua (konstanta),
- Q_i jsou náboje jednotlivých atomů ($Q_i = e_0 Z_i$, kde e_0 je náboj elektronu),
- r je vzdálenost mezi atomy.

Druhý vzorec pak popisuje sílu mezi vázanými atomy následovně:

$$F_p = K \Delta y, \text{ kde}$$

- K je lineární tuhost (materiálová konstanta),
- Δy je vzdálenost mezi atomy zmenšená o délku gumy (ta je stanovena experimentálně na hodnotu 4,0).

Dalšího zjednodušení bylo dosaženo nahrazením spojitě simulace diskrétní variantou. Program v daném okamžiku vždy spočítá výslednici sil působících na atomy (F). Tuto sílu pak nechá konstantně působit po dobu t_i (jedná se tedy o rovnoměrně zrychlený/zpomalený pohyb). Takto je zjištěna nová poloha ($P_{i+1} = P_i + v_i t_i + \frac{F_i t_i^2}{2m}$) a rychlost ($v_{i+1} = v_i + \frac{F_i}{m}$) atomů a výpočet se opakuje, tentokrát se však síly nechají působit po dobu t_{i+1} . Posloupnost t_i je navržena tak, aby výpočet nutně konvergoval (použita byla geometrická posloupnost s kvocientem 0,999 a hodnotou prvního členu 0,01).

Ačkoliv to není zřejmé, významný vliv na výsledek má i inicializace. Je potřeba, aby proběhla co nejrychleji, zároveň však musí umožnit rychlý

přesun všech atomů do „správné“ (tj. v rámci modelu co nejkvalitnější možné) konfigurace. Nejjednodušší varianta, jak atomy rozmístit, je umístit je do řady vedle sebe (například na souřadnice $[4i, 0, 0]$). To by ale mělo za následek, že by všechny působící síly měly směr rovnoběžný s touto přímkou, tudíž by všechny atomy zůstaly na této přímce. Podobný výsledek by byl dosažen, pokud by všechny atomy ležely v jedné rovině. Další zvažovanou variantou bylo rozmístění podle vzorce:

$$\{[x_i, y_i, z_i]\}_i := [i, i(-1)^i, i^2(-1)^i],$$

kde $[x_i, y_i, z_i]$ jsou souřadnice i -tého atomu. Při návrhu tohoto vzorce byl zohledněn fakt, že indexy atomů spojených vazbou se většinou liší o jedna a že je dobré inicializovat je tak, aby jim v pohybu k sobě nic nebránilo. Tato inicializace však byla dostačující pouze pro molekuly s méně než 40 atomy. U větších modelů byly již vzdálenosti příliš velké na to, aby se model během krátké doby po kterou byl simulován stihl ustálit. Hlavním důvodem je evidentně kvadratická závislost max. souřadnice na počtu atomů. Bylo tedy třeba navrhnout jinou inicializaci, která by oproti předchozí variantě zohlednila i potřebu umístit všechny atomy relativně blízko počátku (resp. atomů s nimiž je ve vazbě).

Zdá se, že nápad vytvořit počáteční pozici atomů jako rovnoměrné pokrytí sféry má potenciál řešit všechny výše uvedené požadavky. Přináší však několik problémů nových:

- Jaký má mít sféra poloměr?
- Jak umístit atomy mezi nimiž je vazba blízko sebe?
- Jak rozmístit atomy rovnoměrně?

Nejproblematictější z těchto otázek je ta poslední – neexistuje totiž algoritmus řešící tento problém. Zde jsou však přibližná řešení naprosto dostačující a je-li využito to, které atomy rozmístí na sféru rovnoměrně po spirále, je navíc vyřešena i druhá otázka z výše uvedeného seznamu.[11] Zbývá tak pouze určit vhodný poloměr použité sféry. Poloměr s minimální energií lze odhadnout následovně.

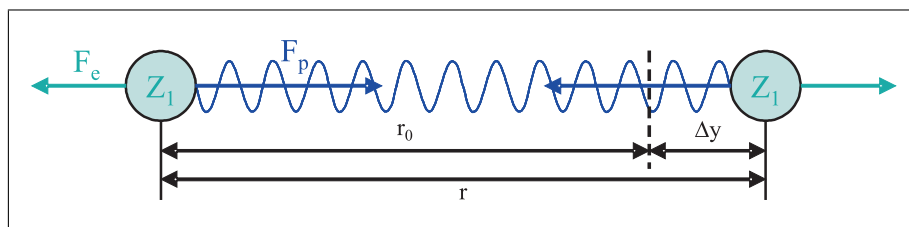
Předpokládejme, že atomy jsou rozmístěny rovnoměrně. Tuto situaci lze odhadnout tak, že tvoří triangulaci, jejíž všechny stěny jsou rovnostranné trojúhelníky stejné velikosti. Hledáme-li stav s minimální energií, pak musí mít každá hrana délku odpovídající optimální délce vazby, kterou známe. Nyní jsme již schopni dopočítat požadovanou plochu každé stěny, požadovaný povrch sféry a tedy i její poloměr. Při použití tohoto poloměru nicméně dochází k situacím, kdy systém od začátku nemá dostatek energie pro dobré

formování. Z toho důvodu byla celá sféra o proti výše uvedenému odhadu několikanásobně zvětšena.

Pro další zjednodušení modelu (resp. počítání v něm) se neuvažují skutečné hodnoty konstant (náboj, hmotnost, permitivita vakua, ...), ale jsou nahrazeny hodnotami vyššími. Tím, že jsou takto upraveny všechny konstanty ve správném poměru, je zachováno chování modelu, ale výpočty jsou přesunuty z řádu 10^{-27} do řádu jednotek, kde je dosahováno vyšší přesnosti. Výpočty tedy probíhají podle následujících vzorců:

$$F_e = \frac{Z_1 Z_2}{r^2}$$

$$F_p = r \left(1 - \frac{4,0}{r} \right) (= \Delta y)$$

Obrázek 4.4: Vzájemná interakce mezi dvěma atomy spojenými vazbou podle modelu

Interface tohoto modulu není příliš rozsáhlý. Hlavní je metoda `yymodel`, která vypíše pomocí následujícího modulu `Grafika` výsledek své práce – vytvořený model molekuly. Ten vznikne tak, že se načte graf molekuly z parametru do vlastní třídy `skelet` a zavolá se její metoda `optimize`, která pracuje výše popsaným způsobem.

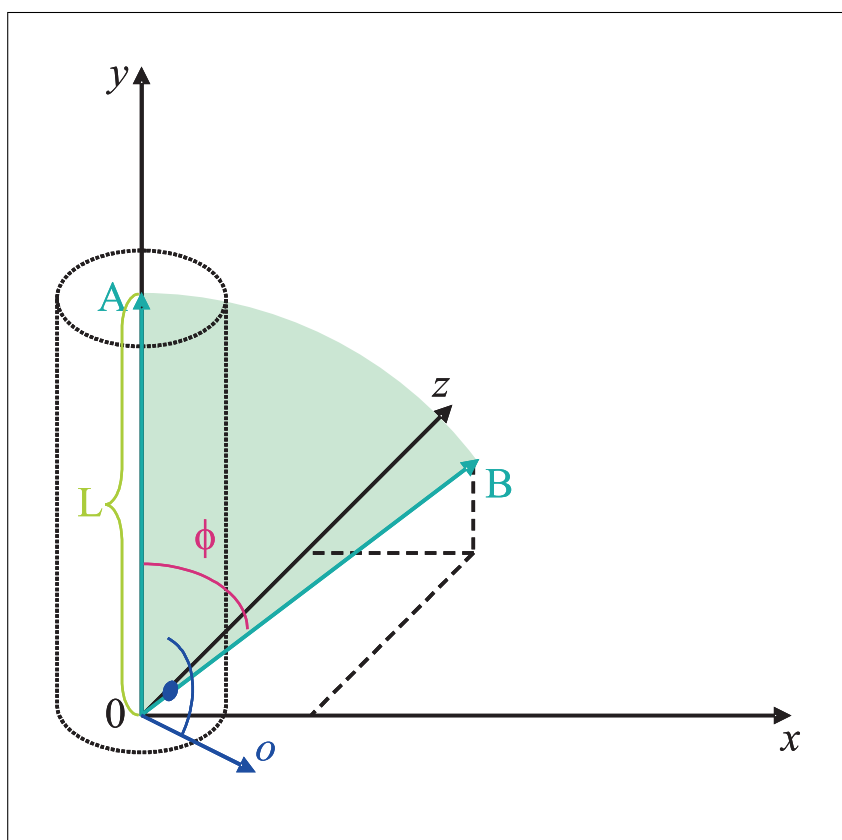
4.5 Grafika

Tento modul zajišťuje výstup. Slouží k tomu jeho funkce `tisk`, jejíž parametr je model a vrácená hodnota odpovídá jeho VRML zápisu.

V hlavičce (která je v souboru „sablon.wrl“ a načítá se do paměti funkcí `inicializace`) jsou předdefinovány pohledy (VIEWPOINT) a prototypy (PROTO) pro Atom (`Atom`) a jednotlivé typy vazeb (`Vazba1`, `Vazba2` a `Vazba3`) (viz Příloha D.6). Následují definice atomů skutečně použitých a to jako specifikace obecného `Atom` (je určena barva, značka a velikost). Poté již je vypsána konkrétní molekula. Každý atom je navíc instanciován s parametrem obsahujícím seznam všech lokantů, které mu během stavby

molekuly příslušely, s tím, že ty, které již nejsou platné, jsou prefixovány vykřičníkem. Pro snazší zacházení nejsou struktury vnořeny (stejně by bylo obtížné určit, kterému ze dvou vázaných atomů vazba náleží).

Pro určení transformace vazby do požadované polohy, bylo třeba stanovit osu a úhel otočení ze své počáteční (s osou y rovnoběžné) pozice. Pro snazší manipulaci je vazba (válec/válec) nejprve posunuta dolní podstavou do počátku (v generované pozici leží počátek lokálního souřadného systému uprostřed vazby). Nakonec je posunut do prvního z vázaných atomů (zde se projeví výhoda prvního posunu).

Obrázek 4.5: Výpočet parametrů pro otočení vazby do správného směru

Výpočet parametrů otočení (tedy osy a úhlu) je relativně jednoduchý a vychází z následujících předpokladů:

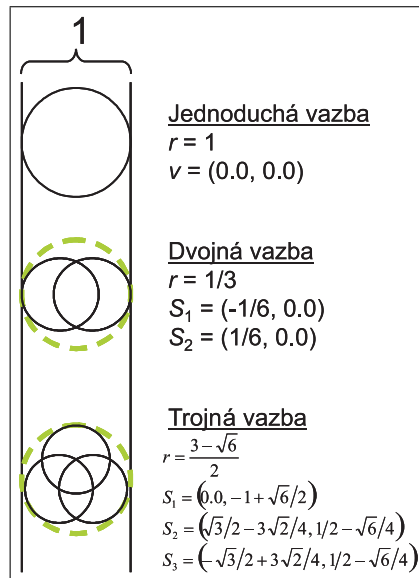
Značení: A – původní směr vazby, B – transformovaný směr vazby, o – směr osy rotace, ϕ – velikost rotace, L – délka vazby ($= \|A\|$).

$$\begin{aligned}
o &= B \times A \\
\cos(\phi) &= \frac{A \cdot B}{\|A\| \cdot \|B\|} \\
A \times B &= [a_2b_3 - a_3b_2, a_3b_1 - a_1b_3, a_1b_2 - a_2b_1] \\
A &= [0, L, 0]
\end{aligned}$$

Po dosazení posledního vztahu do předchozích a následném vyjádření neznámých jsou získány kýžené parametry transformace:

- $o = (-b_3, 0, b_1)$ (u osy je nutné zajistit pouze směr vektoru, nikoliv jeho velikost, proto je možno celý výraz zjednodušit o jistě nenulovou hodnotu L),
- $\phi = \arccos\left(\frac{b_2}{\|B\|}\right)$.

Násobnost vazby je vyznačena počtem válců. Aby byl výsledný vzhled přirozený, bylo potřeba dosáhnout opticky shodné síly vazeb, zároveň však bylo potřeba učinit je snadno rozlišitelnými. To se snad podařilo tak, že průřezu každé vazby lze opsat jednotkovou kružnicí a střed podstavy každého válce leží na hranici válců ostatních (viz Obrázek 4.6).

Obrázek 4.6: Odvození tvaru násobných vazeb v modelu

Kapitola 5

Technická realizace – rozhraní

V předchozí kapitole je popsáno jádro celého programu. To ovšem pracuje pouze na příkazové řádce, což sice pro vstup nevadí, ale výstup, tj. 3D model molekuly, je potřeba nějak interpretovat. Implementována jsou dvě řešení.

5.1 run-console

Jedná se o velice jednoduchý skript, který očekává jako parametr jméno požadované molekuly. Zjistí, zda již model existuje ve složce „outs“. Pokud ne, je za pomoci jádra na tomto místě vytvořen. Za situace, že se toto podařilo, je vytvořený model otevřen definované aplikací (schopné zobrazit soubory VRML). Defaultně je tímto programem internetový prohlížeč.

5.2 HTTP server

Ačkoliv se jedná spíše o koncový modul celého programu, byl pro vyšší variabilitu implementován jako samostatný program. Jedná se o malý a co do funkčnosti velice omezený HTTP server [8].

Při startu je načtena šablona stránky (tj. obsah souboru „index.htm“, kde v místech pro nadpis je text `$NAZEV$`, pro nadpis s neinterpretovanými HTML entitami `$NAZEV*$` a pro tělo `$TELO$`). Poté server začne poslouchat požadavky přicházející na port, jehož číslo bylo zadáno jako parametr (doporučeno je číslo běžně užívané pro HTTP servery – 80). Kladně jsou vyřízeny pouze následující požadavky:

- `GET /chenom`,
- `GET /chenom?mol=nazev_molekuly` – pokusí se vytvořit model molekuly s daným názvem (pokud se to podaří, vrátí stránku, která model

obsahuje, jinak se na stránce zobrazí seznam vygenerovaných chybových hlášení),

- `GET /outs/nazev_molekuly.wrl` – vrátí model, který existuje,
- `GET /STOP` – ukončí server,
- `GET /RESET` – způsobí znovunačtení šablony ze souboru „index.htm”.

V ostatních případech je vrácena stránka s chybovou hláškou.

V druhé variantě dotazu je pro zajištění existence dotazovaného modelu molekuly použit skript „run”, který volá jádro **chenom** s volitelným parametrem `-e`. Ten způsobí, že je na vstupu očekáván oescapeovaný (pomocí „htmlencode”) název. Výstup je poté uložen do stejnojmenného souboru do složky „outs”. Chyby jsou ukládány do souboru „error.log”, jehož obsah je v případě neúspěchu generování zobrazen uživateli.

Server je navrhován jako localhostová aplikace a jako taková nemá velké nároky na provoz. Navíc zpracovávání dotazu může trvat i několik minut při 100% zátěži procesoru. Z těchto důvodů bylo při implementaci přistoupeno k jednovláknové variantě.

Kapitola 6

Problémy implementace

Je zřejmé, že není možné implementovat obecnou a úplnou interpretaci organického názvosloví. Při práci na programu CheNom však byla vyvinuta snaha o možnost pozdějšího rozšíření o všechny (více či méně dobrovolně) opomenuté aspekty a to nejlépe bez nutnosti měnit kód programu (a tedy rekompilovat), ale pouhým zásahem do datových souborů. Z tohoto přístupu vyplynuly následující problémy.

6.1 Přidávání triviálních názvů

Protože není možné do programu zanést všechny triviální názvy, je nutné umožnit jejich co nejsnazší přidávání. Tento požadavek přinesl několik komplikací. Modifikace zdrojového kódu programu rozhodně není snadné přidání. Je tedy nutné toto provádět ve vnějším (datovém) souboru. Nejedná se však pouze o triviální názvy, uživatel může potřebovat přidat třeba funkční skupinu. Pak je tedy potřeba umístit do vnějšího souboru celou gramatiku. Tím odpadá možnost využití pomocných nástrojů jako flex či bison. Navíc je nutné v tomto souboru s gramatikou popsat sémantiku jednotlivých pravidel. Pro tento jazyk je nutné vytvořit interpret, a proto je vhodné vytvořit malý, snadno analyzovatelný jazyk s výrazovými prostředky přesně vytvořenými pro potřeby popisu sémantiky názvotvorných operací.

6.2 Třída jazyka organické chemie

Existence úprav jako nahrazení koncovky „-ová kyselina” koncovkou „-át” nebo vkládání infixů do názvů (např. záměnný infix „-imido-”) dělá jazyk organické chemie výrazně kontextovým. Tato skutečnost velice komplikuje jak lexikální, tak syntaktickou analýzu. Situaci neprospívá ani nejednoznačnost

pravidel. Například pravidlo R-0.1.7.3 popisuje vkládání „o” následovně: „*Pro lepší výslovnost a libozvučnost se někdy mezi souhlásky předpony vkládá samohláska -o-*” [2]. Také obraty jako „*zvažuje komise*” nebo „*bude popsáno v budoucí publikaci*” nejsou výjimečné [2].

Některé z těchto problémů se podařilo odstranit v lexikální analýze. Jako součást lokantů v názvosloví kondenzovaných polycyklů se používají písmena latinky. Při bezkontextovém zpracování je tak možné rozdělit každý název tak, že jednomu tokenu odpovídá jeden znak. Částečně lze tomuto zabránit tím, že se místo obvyklé varianty použití prvního (nejkratšího) nalezeného tokenu použije nejdelší. I tak by ale například analýza názvu „methan” vrátila tokeny „metha” a „n”. Kontextové pravidlo umožňující vrátit token odpovídající jednomu písmenu latinky pouze v případě, že předchozí token nekončí písmenem, řeší i tento nedostatek. Dalším kontextovým pravidlem uplatněným v lexikální analýze je již zmíněné vypouštění a vkládání samohlásek.

Problémy s kontextovostí infixových názvotvorných operací se nepodařilo odstranit, a proto bylo od jejich implementace upuštěno.

Syntaktická analýza byla zvolena pro co nejširší třídu jazyků a tedy bezkontextová nedeterministická na způsob Q-systémů.

6.3 Názvy činící komplikace

Sestavení gramatiky názvosloví organické chemie tak, aby pokud možno neobsahovala žádné konflikty (a to ani po jejím rozšiřování) je velmi náročné. Například HI lze označit jako jodan, I⁻ pak jako jodyl. Jodid se zdá být obdobou jodylu a tedy I⁻. Ve skutečnosti je však jodid název charakteristické skupiny I⁻ a pro I⁻ je přípustné pouze označení jodanid.

Větším problémem je spojení „karboxylová kyselina”. Jak je totiž methanal a methylaldehyd dvojí označení téhož, tak v důsledku shody funkčního skupinového názvu a substituční přípony charakteristické skupiny představují názvy „methankarboxylová kyselina” a „methylkarboxylová kyselina” tutéž sloučeninu. Ovšem byla-li by chápána druhá varianta ve smyslu první, pak by byla na připojovaném uhlíku vytvořena nevyužitá volná vazba (v takovém případě by bylo správnější označení „1-oylmethylkarboxylová kyselina”).

Mnoho komplikací činí také několik skupin názvů, které se mohou zdát při nejmenším zavádějící. To samozřejmě komplikuje i jejich automatické zpracování. Patří mezi ně například:

- **ethylen** ($-\text{CH}_2 - \text{CH}_2-$) – není možné interpretovat jako ethenyl (též vinyl, $\text{CH}_2 = \text{CH}-$).

- **rhodanid** – jedná se o zastaralé označení pro thiokyanát a souvislost s rhodiem je jen zdánlivá.
- **rhodanin** – synonymum pro 2-thioxothiazolidin-4-on, tedy opět žádné rhodium.
- **per** – infix „-peroxo-“ znamená náhradu $-O-$ za $-O-O-$, ale „per“ samo o sobě má význam zcela, takže předpona „perhydro-“ vyjadřuje proces nasycení všech vazeb. Druhý z významů je však podle doporučení 1993 již zastaralý a neměl by se tedy užívat.
- **S** – označuje stereodeskriptor chirálních sloučenin, ale také se jedná o značku síry.
- **fluoren** – triviální název tricyklické sloučeniny, který může budit dojem fluoru a dvojně vazby.
- **propadien** – tento název sice není zavádějící, přesto je problematický – „dien“ je totiž ekvivalentní název pro ethen. „propa-“ je pak možné chápat jako předponu.

6.4 Konstituce, konfigurace, konformace

Implementována musí být konstituce, protože jeden sumární vzorec může označovat velké množství látek naprosto odlišných vlastností. Aby mohla být implementována konfigurace, je nutné správně modelovat (nemá smysl řešit, zda má být atom umístěn nad nebo pod rovinou cyklu, pokud je při modelování umístěn do této roviny). Stejně jako konfigurace ani konformace nebyly implementovány. Hlavní důvod je ten, že v drtivé většině případů nemá názvosloví nástroje je od sebe odlišit (například vaničková a židličková konformace cyklohexanu).

Kapitola 7

Uživatelská dokumentace

Program CheNom je vytvořen za účelem vizualizace organických molekul podle jejich jména. Zdrojové kódy byly psány tak, aby bylo možné program provozovat jak pod operačními systémy Windows (98+), tak pod těmi z rodiny Linux.

Tato kapitola by měla seznámit čtenáře s možnostmi programu a jejich využíváním od instalace přes běžné použití až po pokročilou konfiguraci.

7.1 Instalace

K provozování programu je nutné mít nainstalovaný VRML prohlížeč, a to nejlépe integrovaný do internetového prohlížeče, který umí otevřít soubor obsahující v názvu znak %. To umožňuje použít WWW rozhraní programu. Pokud se jedná o standalone aplikaci, je možné program používat z příkazové řádky.

7.1.1 Windows

1. Nainstalujte internetový prohlížeč splňující výše uvedenou podmínku (Internet Explorer ne) včetně pluginu pro VRML.
2. Zkopírujte z příloženého CD složku „\Windows\CheNom” na místo, kde si přejete program mít.
3. Pokud jste jako prohlížeč nezvolili Firefox, pak v textovém editoru (např. Poznámkový blok) otevřete soubor „START.bat” a nahraďte slovo **firefox** příkazem pro spuštění vašeho prohlížeče. Změny uložte.
4. Program se spouští obsaženým skriptem „START.bat”, popř. jeho konzolovou variantou „run-console.bat”.

7.1.2 Linux

1. Nainstalujte VRML plugin pro váš internetový prohlížeč.
2. Zkopírujte z příloženého CD složku „/Linux/CheNom” na místo, kde si přejete program mít.
3. Spusťte v dané složce příkaz `./compile`.
4. Program se spouští obsaženým skriptem „START.sh”, popř. jeho konzolovou variantou „run-console.sh”.

7.2 Obsluha přes WWW rozhraní

Po spuštění serveru je možné přistupovat k němu přes internetový prohlížeč. WWW adresa, na níž je služba dostupná je <http://pocitac:port/chenom>, tedy pro počítač, na němž je program spuštěn na portu 80 (standardní spuštění) je to <http://127.0.0.1:80/chenom>, ale protože port 80 se může vynechat (std. port pro HTTP protokol), stačí použít <http://127.0.0.1/chenom>. Pozor, na linuxových systémech smí na portech nižších než 1024 spouštět služby pouze správce! Pokud jím nejste, obvykle se postupuje tak, že se použije port 8080.

Obsluha je velmi jednoduchá. Stačí do bílé kolonky ve stránce vyplnit jméno sloučeniny a stisknout ENTER, příp. tlačítko **Zobrazit**. Pro vkládání speciálních znaků a formátování jsou pod touto kolonkou tlačítka. Modrá tlačítka slouží k formátování (jmenováno zleva se jedná o kurzívu [**i**], dolní index [**sub**] a horní index [**sup**]) a k vkládání mezery [**_**]. Přesně tak, jak se tyto symboly používají v HTML. Pro vkládání malých řeckých písmen slouží zelená tlačítka [**α**] – [**ω**].

Po stisknutí odeslání dotazu je tento zpracován a nastat mohou dvě alternativy. Buď je zadané jméno vyhodnoceno jako chybné, není vygenerován žádný model a je vrácena stránka obsahující seznam všech vygenerovaných chybových hlášení, nebo vše proběhne úspěšně, podaří se vygenerovat model zadané molekuly a vrácena je stránka, která jej obsahuje v tagu `<embed>`.

Program se ukončuje kliknutím na červené tlačítko **KONEC** v pravém horním rohu. Jedná se o odkaz vedoucí na [/STOP](#).

7.3 Obsluha z příkazové řádky

K obsluze z příkazové řádky slouží skript `run-console`. Použití je snadné, stačí zadat do parametru jméno požadované molekuly (může, ale nemusí být

v uvozovkách, pozor však na meta znaky jako „<“, „>“, „;“, ...). Program následně otevře vytvořený model (pokud nebyl název vyhodnocen jako chybný) v asociované aplikaci a skript se ukončí.

7.4 Manipulace s modelem

Kromě běžné manipulace jako je otáčení či přibližování, je možné zjišťovat chemickou značku atomu a seznam jemu odpovídajících lokantů kliknutím na něj. Navíc zde tato informace zůstane poloprůhledně zobrazena i po puštění tlačítka myši. Tato vlastnost může pomoci při orientaci ve složitějších modelech, navíc pomůže odlišit atomy, které jsou zobrazeny stejnou nebo podobnou barvou.

7.5 Konfigurace

Celý program (ve smyslu každá jeho část) je konfigurovatelný, od změny vzhledu generovaných modelů až po provedení rozhraní.

7.5.1 Databáze názvů

Databázi názvů molekul, které je program schopný interpretovat, lze snadno a do libovolné míry rozšiřovat. Nadměrným rozšiřováním se však významně prodlužuje doba potřebná na vytvoření derivačního stromu a s ní i celková doba běhu programu. Při rozšiřování je také potřeba postupovat opatrně a dávat pozor, aby v gramatice nevznikl konflikt. Pro tyto účely je dobré vytvořit si sadu názvů se správnými výsledky a po každé významnější změně spustit skript, který odhalí případnou neshodu. Další možností je použít připravený skript, který převede soubor gramatiky do formátu používaného programem bison. Příkaz `bison -n -r solved gramatika.y` pak vytvoří nepotřebný soubor „gramatika.tab.c“ a soubor „gramatika.output“, kde je mimo jiné popsán stavový automat přijímající danou gramatiku, ale hlavně seznam všech konfliktů. To usnadňuje jejich hledání a navíc na rozdíl od testů zaručuje nalezení všech. Naopak vzniká opačný problém – nalezení „falešných“ konfliktů, které ve skutečnosti žádnými konflikty nejsou (bison totiž umí pracovat pouze s gramatikami ze třídy LALR(1), ale gramatika chenomu je bezkontextová (BKJ), což je výrazná nadmnožina [viz Obrázek 7.2]).

Vlastní rozšiřování je snadné. Je-li přidán nový terminál, je potřeba ho zařadit do seznamu v souboru „terminaly.gra“ a to na správnou pozici. Každému terminálu je přiřazeno číslo a to buď jeho zapsáním za něj odděleně

sekvencí bílých znaků, nebo je to číslo o jedna větší než jaké bylo použito na předchozím řádku. Terminál musí být uveden v apostrofech, jinak je řádek považován za komentář (nesmí obsahovat mezeru), ale případné uvedené číslo je použito.

Správnou pozicí nového terminálu se myslí taková, kdy zůstanou zachovány příslušnosti k jednotlivým intervalům definovaným v souboru „konstanty.txt”. Ten vypadá tak, že je na každém řádku definován jeden interval. Definice má tvar dolní mez, libovolný znak, horní mez, sekvence bílých znaků (SBZ), pomlčka, SBZ, jméno intervalu, SBZ, popis bez mezer. Pokud je na místě pomlčky jiný znak, předpokládá se, že již následuje jen SBZ a řádek je ignorován.

Nejobtížnějším krokem rozšiřování gramatiky je přidání nového pravidla. To se provádí do souboru „gramatika.gra”. Jeho syntax je uvedena v Příloze D.

7.5.2 Skripty

Spouštěcí skripty lze jednoduše modifikovat pro specifické potřeby uživatele pouhým odkomentováním/zakomentováním příslušného řádku. Bližší informace o možnostech jsou obsaženy přímo v komentářích jednotlivých skriptů (viz Příloha C).

7.5.3 WWW rozhraní

Celý vzhled WWW stránky použité v tomto rozhraní lze změnit v souboru „index.htm”. Je pouze nutné zachovat několik následujících pravidel:

- Nejsou vkládány žádné soubory (obrázky, videa, skripty, styly, ...).
- Všechna místa, kde má být umístěno jméno zobrazené molekuly, jsou označena řetězcem `$NAZEV$` (popř. řetězcem `$NAZEV*$`, pokud nemají být interpretovány HTML entity, což je vhodné k předvyplnění aktuálního názvu do vstupního pole pro možnost jeho opravy).
- Všechna místa, kde má být vložen výsledek zpracování názvu molekuly, jsou označena řetězcem `$TELO$`.
- Formulář pro odeslání dotazu ...
  - je odeslán metodou GET.
  - má atribut action nastaven na [/chenom](#).

- obsahuje jediný prvek (kromě tlačítka `submit`) – položku jménem `mol`, v níž je vyplněn název požadované molekuly.
- Formátování lze provést pomocí CSS, použity jsou dvě třídy:
  - `error` pro chybový výstup (element `div`),
  - `vystup` pro okno molekuly (element `embed`).

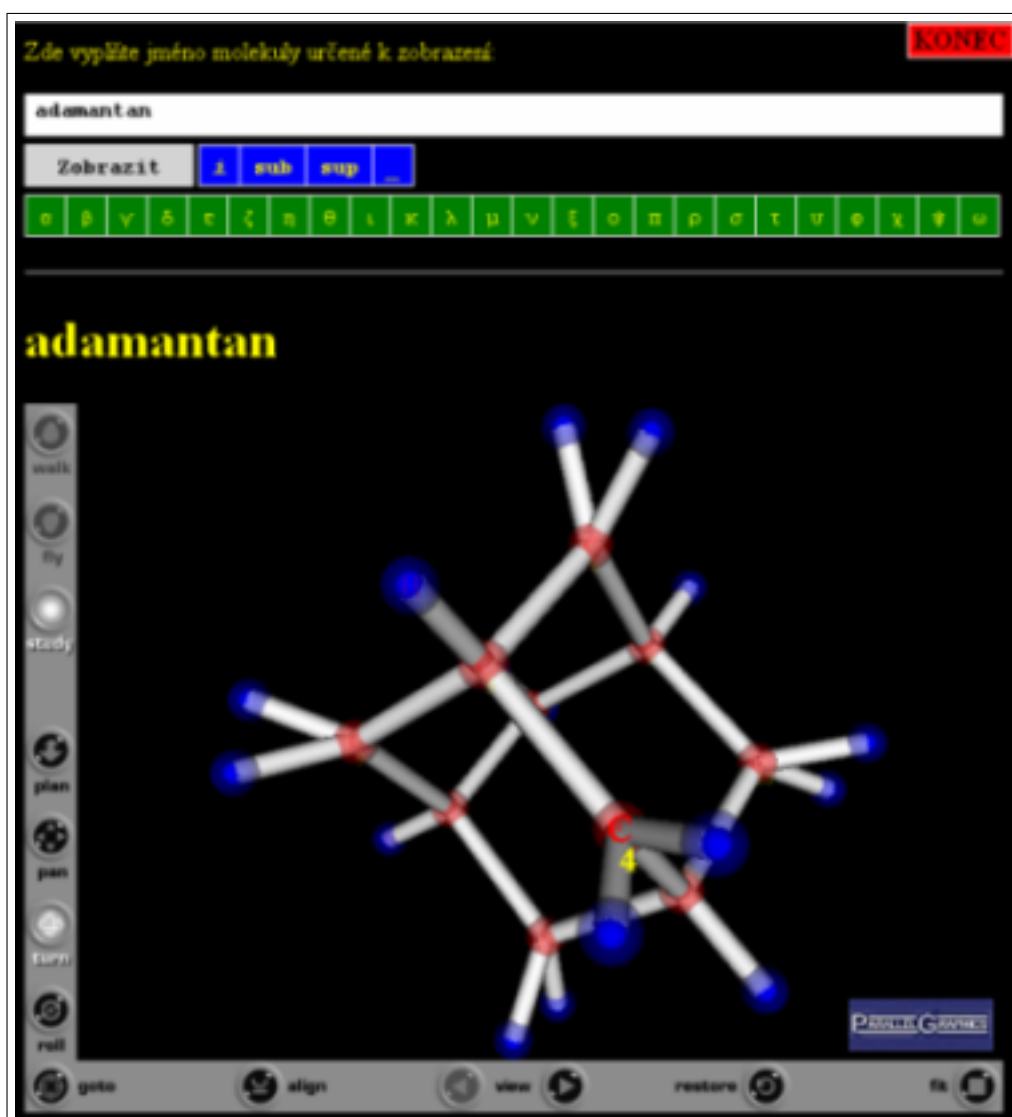
7.5.4 Vzhled modelu

Různé součásti vzhledu vytvořených modelů jsou definovány na různých místech. Pokud se má změna vzhledu projevit i v modelech, které již byly vytvořeny (při zapnutém cachování [viz Příloha C]), je nutné buď změnu provést i v nich, nebo (což je obvykle jednodušší) smazat obsah složky „outs” a modely se vytvoří znovu při příštím požadavku na ně již se správným vzhledem.

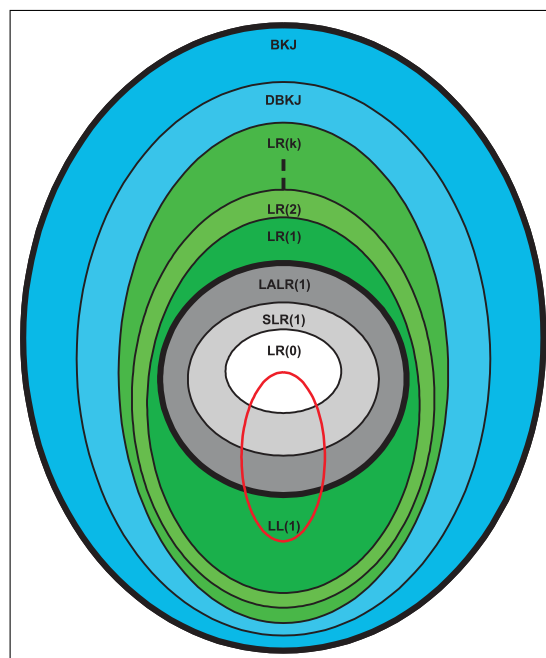
Definice vlastností jednotlivých atomů (barva a poloměr) jsou umístěny v souboru „prvky.gra”. Jedná se o 5. (poloměr) a 7. (barva v HTML formátu) sloupec. Sloupce jsou odděleny pomocí SBZ. Pokud řádek nezačíná dvojicí znaků „>” (těsně předcházející prvnímu sloupci), je považován za komentář.

Všechny ostatní vlastnosti týkající se vzhledu jsou umístěny v souboru „sablon.wrl”. Jedná se o hlavičku výsledného VRML dokumentu – modelu. Jsou zde definovány případné Viewpointy, základní vzhled atomů a vazeb (jména těchto prototypů a jejich atributy musí být zachovány).

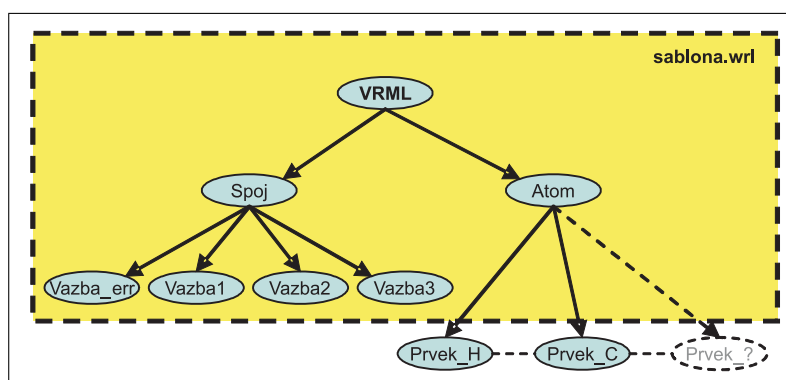

Obrázek 7.1: Takto vypadá vygenerovaná stránka

Obrázek 7.2: Hierarchie tříd gramatik [9]

Obrázek 7.3: Hierarchie prototypů v dokumentu modelu

Kapitola 8

Závěr

Cílem této práce bylo vytvořit program, který by pomohl především studentům středních škol při studiu názvosloví organické chemie. Tento vytyčený cíl byl snad programem CheNom naplněn. Přesto je možné mnohé věci zlepšit.

8.1 Možnosti rozšiřování

Určitá zlepšení je možné provést zpřesněním modelování, rozšířením o interpretaci názvů některých druhů sloučenin a stereochemických názvů nebo zjednodušením instalace.

Nepřesnosti v modelování spočívají v přílišném zjednodušení použitého modelu. Bylo by ji vhodné nahrať za některou chemiky používanou metodu, jako například hybridizace nebo VSEPR[10]. Systematické názvosloví heterocyklů a kondenzovaných polycyklů nebylo implementováno, protože má zcela odlišná pravidla tvoření názvů a často jsou tyto názvy chápány spíše jako triviální. Implementovat stereochemická pravidla nemá smysl, dokud je použit pro modelování současný model, který není schopen zaručit jejich dodržení.

Dalšího zpřesnění modelu by bylo dosaženo, kdyby byl program schopen při dalším dotazu na stejnou molekulu ji dále aproximovat (např. vždy po dobu dalších 10 s).

Pro větší pohodlí uživatele by bylo možné vytvořit instalátor / instalační skript, který by umožňoval nakonfigurovat program automaticky. Jednalo by se o umístění zástupce programu na plochu či do nabídky start, určení používaného interface, rozsahu cachování, atd.

8.2 Alternativní implementace

V průběhu tvorby programu byly zvažovány různé způsoby implementace jednotlivých modulů.

V modulu **Parser** přicházela v úvahu alternativa urychlující proces stavby derivačního stromu. Program by neprocházel stále dokola všechna pravidla gramatiky, ale místo toho použil zásobník (nebo frontu) na uložení těch pravidel, která by bylo možné použít. Seznam pravidel v zásobníku (frontě) nejprve tvoří všechna pravidla gramatiky. Při snaze o vytvoření derivačního stromu jsou nepoužitá pravidla odstraňována a naopak jsou přidávána pravidla použitá pravidla obsahující. Gramatika programu CheNom ovšem není natolik rozsáhlá, aby takto pracná implementace měla význam (doba výpočtu v modulu **Model** je totiž výrazně delší).

V modulu **Server** byla zvažována možnost vkládání různých souborů (obrázky, skripty, kaskádové styly, atd.) do WWW stránky rozhraní. Tato možnost byla z bezpečnostních důvodů zavrhnuta. Bylo by nutné ošetřit, aby uživatel nemohl program zneužít pro obejítí nepovoleného přístupu k souborům.

8.3 Porovnání s existujícím SW

V současnosti je na trhu nepřeberné množství programů zaměřených na problematiku různých oblastí chemie. Co se týče interpretace českého názvu organických sloučenin, žádný takový software neexistuje.

Příkladem programu, který se také zabývá vizualizací molekul, je program ACD/Labs 8.0. Jeho předností je přesný model molekuly, ve kterém je možné také měřit vzdálenosti mezi atomy a vazebné úhly. Navíc umožňuje snadno přecházet mezi různými typy zobrazení (např. barvy a velikosti atomů). Naopak nevýhodami jsou možnost práce s názvem pouze ve směru od struktury, neschopnost programu v modelu graficky rozlišit násobnosti vazeb a jeho nedostupnost v češtině (a tedy ani programem generované názvy nejsou česky).

Použitá literatura

- [1] IUPAC, Commission on Nomenclature of Organic Chemistry: *A Guide to IUPAC Nomenclature of Organic Compounds (Recommendations 1993)* Blackwell Scientific publications, 1993
- [2] Kahovec, J. a kol.: *Průvodce názvoslovím organických sloučenin podle IUPAC. Doporučení 1993*, Academia, Praha 2000
- [3] Schejbalová, H., Stibor, I.: *Úvod do studia organické a makromolekulární chemie*, Vyd. TUL, Liberec 2004
- [4] Kolář, K. a kol.: *Chemie /organická a biochemie/ II pro gymnázia*, SPN, Praha 1997
- [5] Myšička, K. a kol.: *Vzorce, modely a počítačová grafika ve výuce chemie*, Gaudeamus, Hradec Králové 2006
- [6] Dalton, J.: *A New System of Chemical Philosophy*, John Weale, London 1842
- [7] Zrzavý, J.: *VRML, Tvorba dokonalých WWW stránek*, GRADA, Praha 1999
- [8] Berners-Lee T. a kol.: *RFC 1945 – Hypertext Transfer Protocol – HTTP/1.0*, 1996
- [9] Yaghob J.: *Principy překladačů, Lexikální a syntaktická analýza*, [<http://ulita.ms.mff.cuni.cz/pub/predn/pp/pp-03-lasxa.ppt>], 2005
- [10] Mička Z. a kol.: *Anorganická chemie I. Teoretická část*, Karolinum, Praha 2003
- [11] Saff, E.B., Kuijlaars, A.B.J.: *Distributing many points on a sphere. Mathematical Intelligencer; Winter97, Vol. 19 Issue 1*, 1997

Příloha A

Sémantika - jazyk

A.1 Konstanty

- **číslo:** #10 (nezáporné celé číslo)
- **náboj:** #2, # − 2 (celé číslo)
- **řetězec:** ~text~
- **vazba:** − (jednoduchá), = (dvojná), % (trojná)

A.2 Parametry – reference

Syntaktický strom se prochází postfixově a v každém uzlu se vyhodnocuje sémantika na základě (již vyhodnocených) potomků. V právě vyhodnocovaném uzlu je vytvořeno pole obsahující výsledné hodnoty všech potomků a na nultou pozici se zapisuje vlastní výsledek. Tyto položky jsou dostupné pod svým indexem (tedy první syn odpovídá \$1). Každý takový uzel je **struct**, na jehož položky se přistupuje standardní tečkovou notací. V každé instrukci má každý parametr nějakou defaultní položku, kterou není nutné (ale je možné) uvádět.

Položky jsou následující:

- **.int** – číslo,
- **.str** – řetězec,
- **.zdo** – seznam dvojic lokantů (pokud to není odkud-kam, ale pouze kde, tj. není to dvojice, pak se v definici neuvádí druhá položka a její hodnota je nastavena na prázdný řetězec)

- `.z` – podpoložka odkud/kde (ze seznamu vrátí poslední hodnotu – Pouze pro čtení!),
- `.k` – podpoložka kam (ze seznamu vrátí poslední hodnotu – Pouze pro čtení!),
- `.mol` – skelet – atomy a vazby mezi nimi, pokud je potřeba definovat jen některé jeho vlastnosti, vkládá se atom označený jako $\sim$; jemu je pak možné nastavovat vlastnosti jako vaznost, náboj, ...; pokud je potřeba definovat pouze vazbu, pak volná vede z 1 do 0 a každá jiná z 1 do 1.

A.3 Instrukce

Jazyk obsahuje několik tříd instrukcí, přístup se provádí přes standardní čtyřtečkovou (`class::method`) konstrukci. Za každou instrukcí následuje středník.

A.3.1 Konvence:

- Nepovinné parametry jsou v hranaté závorce (tedy `XXX(a [, b])`) znamená buď `XXX(a, b)`, nebo `XXX(a)`.
- Jména parametrů jsou volena podle přípustného obsahu a to podle následujícího seznamu:
  - *n* – nezáporné celé číslo
  - *rn* – reference na *n* (defaultní položka je `.int`)
  - *N* – *n* nebo *rn*
  - *z* – celé číslo
  - *rz* – reference na *z* (defaultní položka je `.int`)
  - *Z* – *z* nebo *rz*
  - *s* – řetězec
  - *rs* – reference na *s* (defaultní a jediná položka je `.str`)
  - *S* – *s* nebo *rs*
  - *l* – seznam (dvojic) lokantů
  - *rl* – reference na *l* (defaultní položka je `.zdo`)
  - *L* – *l* nebo *rl*

- m – skelet – zapisuje se následujícím způsobem:
  - * definice se skládá ze dvou částí oddělených dvojtečkou
  - * první část obsahuje definice atomů, tj. seznam definic atomů oddělených pomlčkou uzavřený do hranatých závorek
  - * definice atomu vypadá takto:
 $(\sim \textit{znacka} \sim, \# \textit{nasobnost}, \textit{seznam\_jmen})$
  - * v seznam_jmen se alternativní názvy oddělují čárkou a celý je uzavřen do složených závorek
  - * druhá část obsahuje definice vazeb, tj. seznam definic vazeb oddělených čárkou uzavřený do hranatých závorek
  - * definice vazby vypadá následovně: $\mathbf{zV\mathbf{k}}$, kde $\mathbf{z}$ a $\mathbf{k}$ jsou pořadová čísla vázaných atomů z první části definice (0 znamená volný konec) a $\mathbf{V}$ je typ vazby (tj. jeden ze symbolů $\sim, =, \%$)
  - * **Př.:** $\boxed{[(\sim \mathbf{P} \sim, \#3, \{\sim 1 \sim\}) - (\sim \mathbf{N} \sim, \#5, \{\sim 2 \sim, \sim \mathbf{a} \sim\})] : [1\%2, 2=0]}$
- rm – reference na m (defaultní položka je `.mol`)
- M – m nebo rm

A.3.2 INT – číslo

- $\mathbf{NEW}(N)$ – dosadí do `$0.int` hodnotu N
Př.: $\boxed{\text{INT}::\text{NEW}(\#3); \text{INT}::\text{NEW}(\$1.\text{int}); \text{INT}::\text{NEW}(\$1);}$
- $\mathbf{ADD}(rn, N)$ – položku rn zvětší o hodnotu N
Př.: $\boxed{\text{INT}::\text{ADD}(\$0.\text{int}, \#3); \text{INT}::\text{ADD}(\$0, \$2.\text{int});}$
- $\mathbf{MUL}(rn, N)$ – položku rn zvětší N -krát
Př.: $\boxed{\text{INT}::\text{MUL}(\$0.\text{int}, \#10); \text{INT}::\text{MUL}(\$0, \$2.\text{int});}$

A.3.3 STR – řetězec

- $\mathbf{NEW}(S)$ – dosadí do `$0.str` hodnotu S
Př.: $\boxed{\text{INT}::\text{NEW}(\sim \text{abc} \sim); \text{INT}::\text{NEW}(\$1.\text{str}); \text{INT}::\text{NEW}(\$1);}$
- $\mathbf{APP}(rs, S)$ – za rs připojí řetězec S
Př.: $\boxed{\text{INT}::\text{ADD}(\$0.\text{str}, \sim \text{abc} \sim); \text{INT}::\text{ADD}(\$0, \$2.\text{str});}$

A.3.4 MOL – skelet

- $ZDO(rl, S_1[, S_2])$ – na konec rl připojí nově vytvořený lokant buď z S_1 (kde), nebo z S_1 (odkud) do S_2 (kam)

Př.: `MOL::ZDO($0.zdo,$1.str,~1~);MOL::ZDO($0,$1);`

- $LAP(rl, L)$ – za seznam lokantů rl připojí seznam lokantů L

Př.: `MOL::LAP($0.zdo,$1.zdo);MOL::LAP($1,$2);`

- $NEW(m)$ – dosadí do `$0.mol` hodnotu m

Př.: `MOL::NEW([(~N~,#3,{~1~})-(~N~,#5,{~2~,~a~})]:[1%2,2=0]);`

- $CPY(rm)$ – dosadí do `$0.mol` hodnotu rm

Př.: `MOL::CPY($1.mol);`

- $NWA(S)$ – dosadí do `$0.mol` atom (se standardní vazností), jehož značka je S a přiřadí mu lokant $\sim 1 \sim$

Př.: `MOL::NWA(~Na~);MOL::NWA($1.str);MOL::NWA($1);`

- $SUB(rm_1, rm_2, N[, L])$ – v rm_1 nahradí atomy na pozicích L atomem rm_2 (skelet obsahující právě jeden atom), zároveň otestuje, zda jich je N ; pokud L chybí, nahradí se všechny atomy v rm_1 , kterých je v tom případě očekáváno N

Př.: `MOL::SUB($5.mol,$4.mol,$3.int,$1.zdo);`

- $DLA(rm, N, L)$ – v rm odstraní atomy na pozicích L (pokud je atom připojen jednou vazbou — kromě vodíků —, tak je tato pouze zrušena, pokud dvěma stejné násobnosti, tak jsou tyto „sousedé“ propojeni), zároveň otestuje, zda jich je N

Př.: `MOL::DLA($4.mol,$3.int,$1.zdo);`

- $DLX(rm, S)$ – v rm odstraní atom na pozici S (všechny vazby jsou ponechány jako volné)

Př.: `MOL::DLX($4.mol,~1~);`

- $DLV(rm, N, L)$ – v rm odstraní všechny vazby dle $L(.z - .k)$, zároveň otestuje, zda jich je N

Př.: `MOL::DLV($3.mol,$2.int,$1.zdo);MOL::DLV($3,$2,$1);`

- $\text{DEC}(rm, N, L)$ – v rm sníží násobnosti vazeb o 1 (případně je zruší) dle L , zároveň otestuje, zda jich je N (pokud je v L u všech položek $.zdo.k$ prázdný řetězec, pak se požaduje dvojnásobná velikost L oproti N a položky se berou po dvou)

Př.: `MOL::DEC($3.mol,$2.int,$1.zdo);MOL::DEC($3,$2,$1);`

- $\text{INC}(rm, N[, L])$ – opak DEC, tedy v rm zvýší násobnosti vazeb o 1 (případně je vytvoří) dle L , zároveň otestuje, zda jich je N (pokud je v L u všech položek $.zdo.k$ prázdný řetězec, pak se požaduje dvojnásobná velikost L oproti N a položky se berou po dvou); pokud je N nula, pak se spojuje první atom s posledním a L se neuvádí

Př.: `MOL::INC($3.mol,$2.int,$1.zdo);MOL::INC($3,#0);`

- $\text{MVV}(rm, S_1, S_2, S_3, S_4)$ – v rm přesune vazbu mezi S_1 a S_2 na vazbu mezi S_3 a S_4

Př.: `MOL::MVV($10,$1.zdo.z,$3.zdo.z,$1.zdo.z,$5.zdo.z);`

- $\text{ION}(rm, Z)$ – do torza skeletu rm přidá (ve smyslu součtu) náboj Z

Př.: `MOL::ION($1.mol,#-2);`

- $\text{APL}(rm_1, rm_2, N[, L])$ – v rm_1 aplikuje vše platné z rm_2 (nesmí být atomy, jen vazba, náboj, arita, ...) na pozice L (kterých se otestuje, jestli je N); pokud rm_2 obsahuje i vazbu, která není volná (nevede do 0), pak má tato druhý konec buď dle L v $.zdo.k$, nebo v následujícím prvku po $.zdo.z$; pokud L chybí, tak se aplikuje dle N na všechny atomy v rm_1 (pokud jich je N), pokud je N o 1 menší, pak je vynechán poslední atom, pokud je $N = 1$, tak se aplikuje na první atom

Př.: `MOL::APL($1.mol,$6.mol,$5.int,$3.zdo);`

- $\text{APP}(rm_1, rm_2, N, L)$ – za atomy rm_1 (do rm_1) připojí rm_2 a spojí první atom rm_2 s atomem dle L (kde), toto provede pro všechny položky L (otestuje, zda jich je N)

Př.: `MOL::APP($5.mol,$4.mol,$3.int,$1.zdo);`

- $\text{CON}(rm_1, rm_2, N[, L])$ – za atomy rm_1 (do rm_1) připojí rm_2 a spojí všechny volné vazby rm_2 s atomem dle L , toto provede pro všechny položky L (otestuje, zda jich je N), pokud L není definován, pak se připojení provede N -krát na atom $\sim 1\sim$

Př.: `MOL::CON($5,$4,$3,$1);`

- $\text{COI}(rm_1, rm_2, N[, L])$ – za atomy rm_1 (do rm_1) připojí rm_2 a spojí první volnou vazbu rm_2 s atomem dle L , toto provede pro všechny položky L (otestuje, zda jich je N), pokud L není definován, pak se připojení provede N -krát na atom $\sim 1 \sim$

Př.: `MOL::COI($5,$4,$3,$1);`

- $\text{LIN}(rm_1, rm_2, N)$ – vezme rm_2 , dá ji N -krát za sebe (spojí vždy první atom nové kopie s posledním atomem předchozí kopie), s tím, že v každé kopii zruší všechna jména, výsledek uloží do rm_1 a očísluje (od jedničky)

Př.: `MOL::LIN($0.mol,$0.mol,$1.mol);`

- $\text{CHN}(rm_1, rm_2, N[, L])$ – vezme rm_2 , dá ji N -krát za sebe, s tím, že v každé kopii mají všechny lokanty přidání čárku (oproti předchozí kopii), a poté spojí dvojice dle L (pokud je uvedeno, jinak atomy se jménem 1 a počtem čárek lišícím se o jedna, tj. $1-1'$, $1'-1''$, ...) jednoduchou vazbou

Př.: `MOL::CHN($0.mol,$2.mol,$1.int);`

- $\text{ADD}(rm_1, rm_2, N)$ – k torzu skeletu rm_1 , přidá N -krát torzo skeletu rm_2 (tj. sečtou se náboje a sloučí se seznamy vazeb)

Př.: `MOL::ADD($0.mol,$2.mol,#1);`

- $\text{FIN}(rm)$ – doplní každému atomu vodíky tak, aby mu nic nechybělo ($vaznost = (\sum_{(vazby)} nasobnost) + |naboj|$), pokud toto splnit nelze, tj. vaznost atomu je nižší, než počet jeho vazeb, je vyvolána chyba

Př.: `MOL::FIN($1.mol);`

Příloha B

index.htm

```
<!DOCTYPE HTML PUBLIC
  "-//W3C//DTD HTML 4.01 Transitional//EN">
<html>
<head>
<meta http-equiv="content-type"
      content="text/html; charset=windows-1250" />
<title>CheNom - $NAZEV$</title>
<style>
  /* popis formátování */
  * * *
</style>
<script>
  /* javascript obsluhující tlačítka formuláře */
  * * *
</script>
</head>
<body>
<!-- tlačítko na ukončení serveru -->
<div class="konec"><a href="/STOP">KONEC</a></div>
<!-- formulář pro zadání dotazu -->
<form action="/chenom"          method="GET"
      enctype="multipart/form-data" name="formular" >
  <input type="text" value="$NAZEV*$" name="mol" id="vstup" />
  <input type="submit" value="Zobrazit" id="odeslat" />
  <!-- tlačítka pro formátování a vkládání spec. znaků -->
  * * *
</form>
<hr />
<h1>$NAZEV$</h1> $TELO$
</body>
</html>
```

Příloha C

Skripty

C.1 START.bat

```
@echo off
cd Complet \
@echo on
start server 80
start firefox "http://127.0.0.1/chenom"
```

C.2 START.sh

```
#!/bin/sh
cd Complet
./server 8080&
firefox "http://127.0.0.1:8080/chenom"
```

C.3 run.bat

```
rem @echo off
set jmeno=%1
echo %jmeno% >input
set vystup="outs\%jmeno:~1,-1%.wrl"
```

```

if EXIST %vystup% goto cached

rem -----
rem necachovat modely:
rem del /F /Q "outs\*.wrl"
rem -----

chenom.exe DATA\cp1250\settings.ini -e >%vystup% 2>error.log < input
if ERRORLEVEL 1 (
    del input

rem -----
rem podrobny chybovy vystup:
echo ===== >> error.log
type %vystup% >> error.log
rem -----

    del %vystup%
    rem pause
    @echo on
    exit 3
)
:cached
    del input
    @echo on

```

C.4 run.sh

```

#!/bin/sh
vstup=input
vystup="outs/$@.wrl"

echo $@ >$vstup

# -----
# necachovat modely:
rm -f outs/*.wrl
# -----

if [ ! -e $vystup ]; then
    if ! ( \
        ./chenom DATA/utf8/settings.ini -e <$vstup >$vystup 2>error.log \
    ); then

```

```

# -----
# podrobny chybovy vystup:
echo ===== >> error.log
cat $vystup >> error.log
# -----
rm -f $vstup
rm -f $vystup
exit 3
fi
fi
rm -f $vstup

```

C.5 run-console.bat

```

@echo off
set jmeno=%1
echo %jmeno% >input
set vystup="outs\%jmeno:~1,-1%.wrl"
if EXIST %vystup% goto cached

rem -----
rem necachovat modely:
rem del /F /Q "outs\*.wrl"
rem -----

chenom.exe DATA\cp1250\settings.ini >%vystup% < input
set chyba=%ERRORLEVEL%
if ERRORLEVEL 1 (
    del input

    rem -----
    rem podrobny chybovy vystup:
    echo ===== >> error.log
    type %vystup% >> error.log
    rem -----

    del %vystup%
    pause
    @echo on
    exit /B %chyba%
)
:cached

```

```

del input
rem -----
rem zde napiste prikaz, který otevře model ve vašem prohlizeci
rem cesta k souboru je %vystup%
    rem explorer %vystup%
    %vystup%
rem -----
rem necachovat (druhá varianta):
    rem del %vystup%
rem -----
@echo on

```

C.6 run-console.sh

```

#!/bin/sh
echo $@ >input
vstup=input
vystup="outs/$@.wrl"

# -----
# necachovat modely:
rm -f outs/*.wrl
# -----

if [ ! -e $vystup ]; then
    if ! ( \
        ./chenom DATA/utf8/settings.ini <$vstup >$vystup 2>error.log \
    ); then
        # -----
        # podrobný chybový výstup:
        echo ===== >> error.log
        cat $vystup >> error.log
        # -----
        rm -f $vstup
        rm -f $vystup
        exit 3
    fi
fi
rm -f $vstup

# zde napiste prikaz, který otevře model ve vašem prohlizeci
# cesta k souboru je $vystup

```


Příloha D

Databázové soubory

D.1 settings.ini

```
[Soubory]
Konstanty = konstanty.txt
Terminaly = terminaly.gra
Gramatika = gramatika.gra
Prvky = prvky.gra
Vystup = sablona.wrl
```

Jméno souboru nesmí obsahovat mezeru, pokud je použita relativní cesta, nesmí být z bezpečnostních důvodů použit odkaz do nadřazené složky. Cesta je vztažena ke složce, v níž se nachází tento soubor. Tedy pokud je absolutní cesta k tomuto souboru „C:\chenom\DATA\settings.ini”, ukazuje cesta „v2\prvky” na soubor „C:\chenom\DATA\v2\prvky”.

D.2 konstanty.txt

```
0000-0006 - Separator (.,,,:,,;-,->)
0007-0007 - Carka (')
0008-0019 <
0020-0029 - Zavorka ((, ), [, ], {, })
0030-0039 - Operace (de,nor,anhydro,cyklo,seko,abeo,retro)
0040-0049 <
0050-0059 - Formatovani (<i>,<sub>,...)
```

```

0060-0099 <
0100-0199 - CharakteristickaSkupina (yl,an,en,yn,...)
0200-0299 - Stereodeskripty (cis,trans,meso,...)
0300-0499 <
0500-0529 - AnorgPripona (ný,natý,...)
0530-0999 <
1000-1009 - Cislice (0123456789)
1010-1099 <
1100-1199 - Alfabeto ( $\alpha\beta$ ...)
1200-1229 - Latinka (abcd...)
1230-1249 - Samohlaska (aáēěšiiíoóuúüýý)
1250-1399 <
1400-1433 - ReckePocty (#lokantů--přidat_násobnost_lokantů,...)
1434-1499 - LatinskePocty (počty_opakování_struktur,...)
1500-1999 <
2000-2199 - ZnackaPrvku (H,He,...)
2200-2999 - JmenoPrvku (oxa,sila,...)
3000-3999 - TypSlouceniny (aren,oxokyselina,keton,...)
4000-4999 - TrivKoren (bora,oxida,joda,metha,...)
5000-9999 - TrivNazvy (acetylen,ethan,...)

```

D.3 terminaly.gra

```

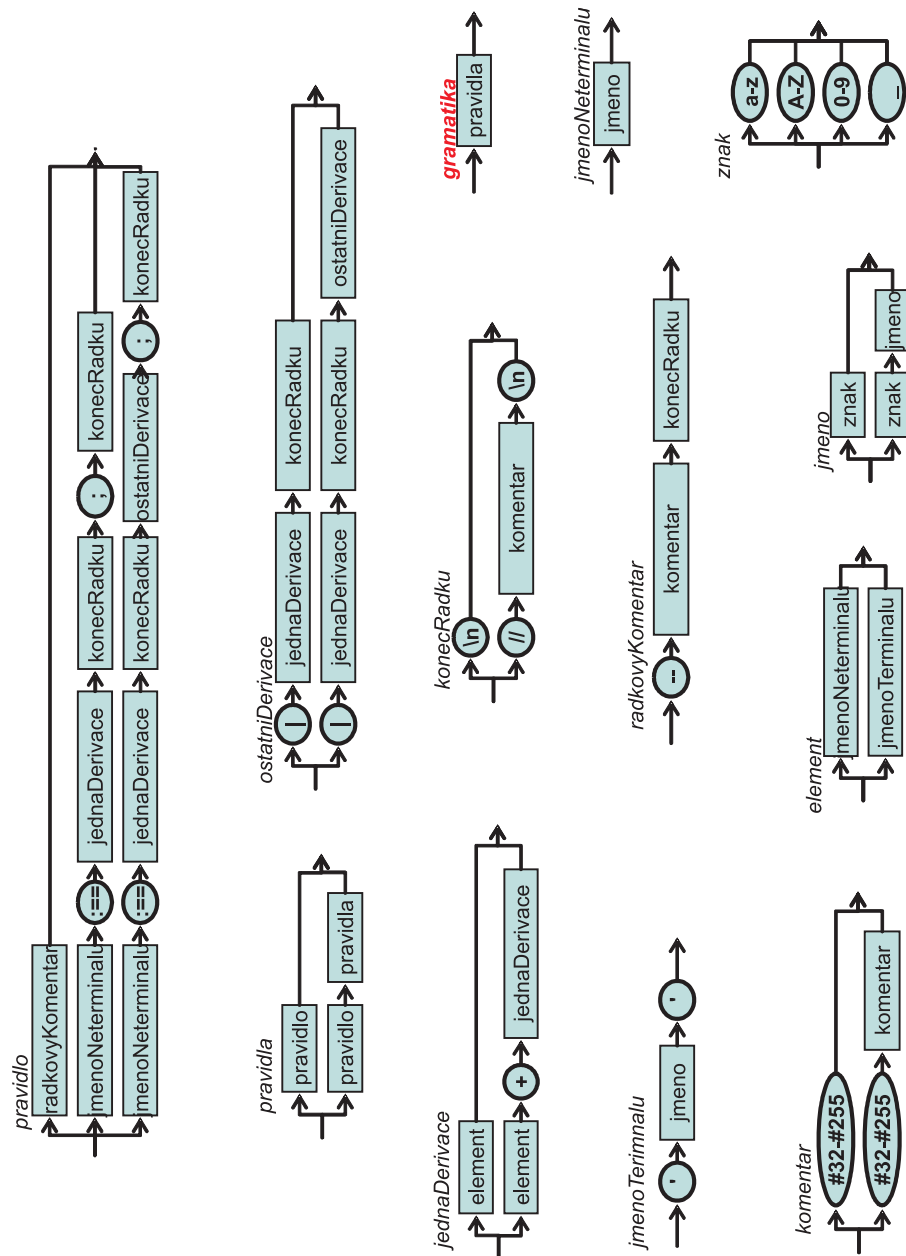
===== 0000
'_'
';'
': '
','
'.'
'>'
''
----- 0020
'('
')'
'['
']'
''
''
----- 0030
'de'
'nor'
'anhydro'
'cyklo'

```

```

'seko'
'abeo'
'retro'
'per'
----- 0050
'&nbsp;'
'<sup>'
'</sup>'
'<sub>'
'</sub>'
'<i>'
'</i>'
===== 0100
'yl'
'yliden'
'ylidyn'
'ium'
'ylum'
'id'
'it'
'át'
'an'
'en'
'yn'
'al'
'ol'
'on'
'lat'
'at'
'oyl'
'imin'
'amoyl'
'oát'
'os'
.
.
.
```

D.4 gramatika.gra

D.5 prvky.gra

--Zn	Z	arita	hybridizace	poloměr	hmotnost	barva
>>H	1	1	s1	1	1.E-3	#0000ff
--He	2	-1	-	1	1.E-3	#ffffff
--Li	3	-1	-	1	1.E-3	#ffffff
--Be	4	-1	-	1	1.E-3	#ffffff
--B	5	3	-	1	1.E-3	#ffffff
>>C	6	4	s1p3	1	1.E-2	#ff0000
>>N	7	3	s1p2	1	1.E-3	#00ff00
>>N	7	5	s1p3d1	1	1.E-3	#00ff00
>>O	8	2	s1p1	1	1.E-3	#ffffff
>>F	9	1	s1	1	1.E-3	#00ffff
--Ne	10	-1	-	1	1.E-3	#ffffff
.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.

D.6 sablona.wrl

```
#VRML V2.0 utf8
NavigationInfo { type "EXAMINE" }
##### pohledy #####
Viewpoint {
  position 0 0 50
  description "above"
}
# ...

##### atom - vzor #####
PROTO Atom[
  field SFCOLOR    dCol 1.0 1.0 1.0 # barva atomu
  field SFFloat    fRad 1.          # polomer atomu
  field MFString   sSig []          # znacka prvku
  field MFString   sLoc []          # seznam lokantu atomu
]{
  Transform{
    children[
      DEF java Script{
        eventIn    SFCOLOR    popisky
        eventOut    SFFloat    outputVis
      }
    ]
  }
}
```

```

eventOut SFVec3f outputPos
url "javascript:
function popisky(value){
  if (value){
    outputVis = 0.0;
    outputPos[0] = 0.0;
    outputPos[1] = 0.0;
    outputPos[2] = 8.0;
  }else{
    outputVis = 0.5;
    outputPos[0] = 0.0;
    outputPos[1] = 0.0;
    outputPos[2] = 1.0;
  }
}
"
}
Billboard{
  axisOfRotation 0. 0. 0.
  children[
    DEF pozice Transform{
      translation .0 .0 1. # -fRad/2 -fRad/2 fRad
      children[
        Shape{ #znacka prvku
          geometry Text {
            string IS sSig
            fontStyle FontStyle{
              justify ["MIDDLE","MIDDLE"]
            }
          }
          appearance
          Appearance{
            material DEF vzhled Material {
              diffuseColor 1. .0 .0 #barva popisku
              transparency 1.
            }
          }
        }
      ]
    }
    Transform{ #seznam lokantu
      translation .0 -1. .0
      children[
        Shape{
          geometry Text {
            string IS sLoc
            fontStyle FontStyle{
              justify ["BEGIN","TOP"]
              family ["Palatino Linotype" ]

```

```

    }
  }
  appearance
  Appearance{
    material DEF vzhledLoc Material {
      diffuseColor 1. 1. .0 #barva popisku
      transparency 1.
    }
  }
}
]
}
]
}
Shape{
  geometry Sphere {
    radius .5 #polomer vnitřní části
  }
  appearance
  Appearance{
    material Material {
      diffuseColor IS dCol
      transparency 0. #vnitřní část - viditelnost
    }
  }
}
Shape{
  geometry Sphere {
    radius IS fRad
  }
  appearance
  Appearance{
    material Material {
      diffuseColor IS dCol
      transparency .5 #vnější část - viditelnost
    }
  }
}
DEF t1 TouchSensor{ #atom bude reagovat na stisk t1.
}
]
}
]
}
ROUTE t1.isActive TO java.popisky
ROUTE java.outputVis TO vzhled.transparency
ROUTE java.outputVis TO vzhledLoc.transparency

```

```

    ROUTE java.outputPos TO pozice.translation
}

##### vazby - vzory #####
PROTO Spoj[
    field SFCOLOR dCol 1.0 1.0 1.0
    field SFFloat fLen 2.
    field SFVec3f fPos 0 1 0. #0 fLen/2 0
    field SFFloat fRad .5
]{
    Transform{
        translation IS fPos
        children[
            Shape{
                geometry Cylinder {
                    height IS fLen
                    radius IS fRad
                }
                appearance
                Appearance{
                    material Material {
                        diffuseColor IS dCol
                        transparency 0
                    }
                }
            }
        ]
    }
}

PROTO Vazba1 [
    field SFFloat fDist 2.
    field SFVec3f fPoz 0 1 0.
]{
    Spoj {
        dCol 1.0 1.0 1.0
        fLen IS fDist
        fPos IS fPoz
    }
}

PROTO Vazba2 [
    field SFFloat fDist 2.
    field SFVec3f fPoz 0 1 0.
]{
    Transform{
        children[

```



```

    Transform{
        translation .16666666 0 0
        children Spoj {
            dCol 0 1 1
            fRad .33333333
            fLen IS fDist
            fPos IS fPoz
        }
    }
    Transform{
        translation -.16666666 0 0
        children Spoj {
            dCol 0 1 1
            fRad .33333333
            fLen IS fDist
            fPos IS fPoz
        }
    }
]
}
}

```

```
# PROTO Vazba3 - obdobne
```

```
#####
```